

אבות

פרקי

פרק שלישי.

בר ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר :

ה עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באת מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקים עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא :
ג רבי הנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו :

ה עקביא בן מהללאל אומר וכו' עקביא בן מהללאל בימי הבית היה והעידו עליו שאין עזרה ננעלה על כל אדם מישראל בחכמה וביראת השם כעקביא בן מהללאל (א') מאין באת כשאדם מסתכל שבא מטפה סרוחה מחשבה זו מביאתו להיות שפל רוח, ואמרו במשלים (ב) ח'מה ע' מי שזכר פעמים מעבר השתן ומתנאה וכשהוא מסתכל שסיפו למות ושיהיה מאכל לחולעת ורמה יהי'ר העונני העולם הזה שסופם לאכזר ויתגבר ע' יצרו הרע וכמו שאמרו חכמים ז"ל (ג) אם נצחו מוטב ואם לאו יזכור לו יום המיתה שני (ההלים ד' ה') ודומו סלה וכשמסתכל שעתיד ליתן דין וחשבון לפני הקב"ה שמביאו כמשפט ע' כל נעלם שלא יוכל לגנוב בדבריו ולא לשוחרו כממון יפחד מהמעמר ההוא ולא יחטא ושלשה דברים אלו דרש עקביא בן מהללאל מתוך תיבה אחת, וזכיר את בוראך (קהלת י"ב א') בואך בורך בוראך (ד') בואך זו טפה סרוחה, בורך זו רמה ותולעת כלומר הקבר שהוא רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה :

ג ר' חנינא סגן הכהנים כהני המשנה (מלכים ב' כ א ד') תרגומו סגני כהנא וביזמא גרסי מתקינין כהן אחר חתתיו שמה יאדע בו פסול והכהן שממנים הוא המשנה הנקרא סגן וכך היה ר' חנינא ולכך נקרא סגן הכהני והזהירו להסתכל בשלומה של מלכות אפי' מלכי אומות העולם וכן הכתיב אומר (ירמיה כ"ט ז') ודרשו את שלום העיר אשר הנליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אף ה' כי בשלום יהיה לכם שלום, ובמשנה ירושלמית (ה') שאלמלא מוראה שהיא קשה עלינו איש את רעהו חיים בלענו, שהמלך מצי' עשוק

פרקי פרק שלישי אבות כר

ג רבי חנניא בן תרדיון אומר, שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמושב לצים לא ישב. אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכניה שרויה ביניהם שנאמר או נדברו יראי יי איש אל רעהו ויקשב יי וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו ליראי יי ולחשבי שמה. אין לי אלא שנים, מנין אפילו אחד שיישב ועוסק בתורה שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר שנאמר ישב בדר וידם כי נטל עליו:

ד רבי שמעון אומר, שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו מובחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צאה בלי מקום. אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו משלחנו של מקים. שנאמר וידבר אלי זה השלחן אשר לפני יי:

עשוק מיד עושקו ומינע הגדול מלבלוע הקטן ואמר חיים בלענו על דרך נבלעם כשאלו חיים (משלי א י"ב):

ג ר' חנניה בן תרדיון אחר מעשרה הרוגי מלכות היה ונשרף הוא וסמ"ח עמו כדאיתא במסכת ע"ז (ו') שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שני (תהלים א' א') ובמושב לצים לא ישב ומיעוט לצים שנים וסמ"ך ליה (שם א' ב') כי אם בתורה ה' תפצו הא למדת שבמקום שיש שם תורה אינו מושב לצים ומנה במקום שאין תורה הרי זה מושב לצים אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכניה שרויה ביניהם שני (מלאכי ג' ט"ז) או נדברו יראי ה' איש אל רעהו פ' כשנדברו יראי ה' איש אל רעהו בדברי תורה או ויקשב ה' וישמע. מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר שני (איכה ג' כ"ח) ישב בדר וידום כי נטל עליו כשהוא יושב ושוחק לחשיב בדברי תורה הקב"ה קובע לו שכר הה"ד כי נטל עליו או מעט נטל מתרנום וסכית (שמות מ' ג') ותטיל כענין שני (תהלים צ"א ד') באברתו יסך לך וי"מ (ז) וידום מלשון קול דממה דקה (מלכים א' ח"י י"ב) הקול הנמוך נקרא כן נמצאת אומר וידום לשון דבור וצ"ע למה אמר באהר שהקב"ה קובע לו שכר והביא ראיה מישב בדר וידום ולא אמר ששכינה עמי והיה מביא ראיה מכלל מקום אשר אוכר את שמי וכו' (שמות כ' כ ד') כמו שהיה אומר ר' ה'פתח איש כפר חנניה בפרק זה (ח'):

ד ר' שמעון אוכר שלשה שאכלו וכו' שסהם אכילה כג' הוא מפני הזמין. כאלו אכלו מובחי מתים זו הקרובות ע"ז כד"א (תהלים ק"ו כ"ח) ויצמדו לבנע

פרקי פרק שלישי אבות

ה רבי חנינאי בן חבינאי אומר, הנעור בלילה ומהלך בדרך יחירי ומסנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו :

לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים שני (ישעיה כ"ח ח') כי כל שולחנות וכו' פשט הפסוק הוא שהיו אוכלים לבלי חק עד שמלאו כל השולחנות קיא צואה בלי מקום נקי מהקיא. ונדרש במשנה זו כי כל שולחנות מלאו קיא צואה פי' תקרובות ע"ז הנקרא קיא צואה בלי מקום (ט.) פי' משום דאין הקנה הנקרא מקום (י') ביניהם ואם הרחיקו אלקים חיים מביניהם נמצאת אכילתן זבחי מתים אבל שדרה שאכלו על שלחן אחר ואמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו משלחנו של מקום שני (יחזקאל מ"א כ"ב) וידבר אלי וכו' (י"א) זה הפסוק כתוב בכנינא ריהוקאל ותחלת הפסוק המזבח עין שלש אמות נבזה וכו' (שם) וסופו (שם) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' ואמרו במסכת ברכות (י"ב) פתח במזבח וסיים בשלחן לומר דך בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר ובזמן שאין בית המקדש קיים שלחנו של אדם מכפר עליו כלומר בדברי תורה שאומרים עליו הרי השלחן שאמרו עליו דברי תורה הוא המזבח הנקרא שלחנו של מקום ויש לדרקק אם הברכות שמברכין עולים במקום דברי תורה (י"ג) וי"ל שני שאכלו וברכו כדת וכהלכה בראשונה ובאחרונה בזה לא היה אומר כאלו אכלו מזבחי מתים אבל משמע מנה נקראת סעודתם סעודת הרשות אעפ"י שברכו כיון שלא אמרו דבר תורה (י"ד) ולכך אמרו (ט"ז) כל סעודה שחית שריו בתיבה הרי זו סעודת מצוה לפי שמדבר דברי תורה על השלחן וכן הכתוב אומר (שמות ח"י י"ב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חותן משה לפני האלקים לפי שדיו אהרן וזקנים שרויים באותה סעודה קראו הסעודה לפני האלקים שאכלו משלחנו של מקום היפך ממה שאמר ברשעים (משלי ד' י"ז) כי להמו לחם רשע ויין חמסי' ישתו, אבל בצדיקים נאמר (שם ט' ה') לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי שהצדיקים הונים בתורה יומם ולילה ואפי' בשעת אכילה ושתיה :

ה ר' חנינאי בן חבינאי אומר וכו' הנעור בלילה ומהלך יחירי מחשבתו צלולה שאין מי שיחריד אותו אם כן זמנים רצויים הם לכונן מחשבתו בתורתו ואם מסנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו ואמרו (ט"ז) אין רנה של תורה אלא בלילה והכתוב אומר (תהלים ד' ה') אמרו בלבבכם על משכבכם, שבליילה פנוי המחשבה ודוד המלך ע"ה אמר (תהלים קי"ט קמ"ח) קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך ואומר (שם ס"ב) חצות לילה אקום להודות לך וכן

פרקי שלישי אבות כה

ו רבי נחנייה בן הקנה אומר, כל המקבל עליו על תורה מעבירין ממנו על מלכות ועל דרך ארץ וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו על מלכות ועל דרך ארץ :

ז רבי חלפתא בן רוסא איש כפר חנניא אומר, עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל. ומנין אפילו חמשה שנאמר ואנדרתי על ארץ יסדה. ומנין אפילו שלשה שנאמר בקרב אלהים יושפט. ומנין אפילו שנים שנאמר או נדברו יראי יי איש אל רעהו ויקשב יי וישמע. ומנין אפילו אחד שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך :

וכן אמרו רז"ל (י"ז) אם אדם יוצא לדרך ואין לו לוויה יעסוק בתורה שני (משלי א' ט) כי לווית חן הם לראשך, והדרכי והלילות בחזקת מוֹקִים מצויין ואם עסק בהם בתורה נצול ואם לאו מתחייב בנפשו, וכן הכתוב אומר (משלי ו' כ"ב) בהתהלך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך ואומר (משלי ג' כ"ג) או תלך לבטח דרכך ורגלך לא תנוף אם תשכב לא תפחד ושכבת וערכה שנתך :

ו ר נחניא בן הקנה אומר וכו' עול מלכות זו עבדת מלכות ד"א אלו מסים וארנוניות ועול דרך ארץ עול כסות ומזון שדם מחייתו של אדם וכל המקבל עליו עול תורה מעבירי ממנו שתי עולות אלו וכן הוא אומר (שמות ל"ב ט"ז) חרות על הַחֲתֹת אל תקרי (ח"י) חרות אלא חירות (י"ט) שבשכר שקבל עליו עול תורה הכתובה בלוחית יעשו הכתוב חפשי לפרוק מעדיו עול מלכות שהרי פלני מים לב מלך ביד הי על כל אשר יחפזין ימנו (משלי כ"א א) ויכין מחיתו בלא טיה ועמל (כ) ואם נפישך לפרשו מכה הרין מעבירין ממנו עול מלכות, כד"א מנדה ב"ז והלך דא שליט למרמי עליהון (עזרא ו' כ"ד) ועול דרך ארץ שכן אמרו (כ"א) ת"ח שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו זה המניח חסדו ועוסק בהפצי שמים, ולמדוהו שבכ"ל כ"י המשכן נאמר ועשית ובארזן נאמר ועשו שכל ישראל מצווין לעשות מלאכתה של תורה ושל בעליה (כ"ב) ד"א (כ"ג) מעבירין ממנו עול מלכות שבשביב שעוסקי התורה אין מרבי, הון אלא עוסקי בתורה לפיכך אין המלכות מתירה בהם, וכן עוסק בתורה מספיק להם במעט כסות ומזון ולפיכך אין עליהם עול דרך ארץ :

ז ר' חלפתא איש כפר חנניה אומר וכו' אלקים נצב בעדת אל ואין עדה

פרקי פרק שלישי אבות

ח רבי אלעזר איש ברתותא אומר, חן לו משלו שאתה ושלך שלו וכן בדור הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך :

עדה פחותה, מעשרה (כ"ד) ואנדרתו על ארץ יסדה פסוק זה בעומס (ט"ו) הבונה בשמים מעלותיו ואנדרתו על ארץ יסדה הבינה במים מעלותיו אלו טי נדללים שהם זה למעלה מזה (כ"ה) ואנדרתו על ארץ יסדה זה האש והמים והדורו שהם למעלה מזה יחדם לאגדה אחת עם הארץ, ונדרש במשנה זו מענין אנדרת היר שהיא חמשה אצבעות והוא ירך סמך שחמשה בני אדם שיושבים ועוסקי בתורה ששכינה ביניהם ובסיף פסוק זה אומר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה צללות שמו הרי שמיכיר השם עם חמשה (כ"ו) ורעת התנא בראיותיו שלכך מזכיר השם בפסוקים שמביא לפי שהמנינים שבפסוקי אלו הן עשרה הן חמשה הן שאר המנינים כלם מדברי בדברי תורה בקרב אלקים ישפוט ואין משפט פחות משלשה ומלשון ישפוט מביא ראיה לשלשה ומלשון אלקים מביא ראיה לשלשה שר"ל אלקים בפסוק זה דייני ואין ב"ד פחות משלשה ולפי שאמר בראש הפסוק אלקים נצב בעדת אל קאי אלקים שבראש הפסוק אעדה והאלקים בקרב אלקים ישפוט שהם הדייני להודיע שהשכינה שרויה בין בעשרה שהיא עדה ובין בשלשה שהם הדיינים כשרם מדברים בדברי תורה בכל המקום אשר אזכיר את שמי וכו' פי' בכל המקום אשר אשים זכר לשמי שם אנא אליך בעוסק בתורה, וברכתך, ויש שמהפכים הגיסא (כ"ח) ומביאים ראיה לחמשה מקרב אלקים ישפוט ולשלשה מואנדרתו על ארץ יסדה ומפרישי אלקים אלו דייני שהם שלשה ושני בעלי דיני הרי כאן חמשה אי נמי אחיא כרי דתניא דיני ממזנית בשלשה ור' אומר בחמשה (כ"ט) ומפרישי אנדרה כעין אנדרת לולב שהרי נמי' שהם נ' קלחים ובהן שלשה גבעילי (ל') ואעפ"י שאחד שעוסק בתורה שכינה עמו מ"מ שכר המצויים העוסקים בתורה מרובה משכר היחיד העוסק בתורה וכן אמרו במסכת ברכות (ל"א) תרי מכתבי מליוו בספר הזכרונות חר לא מכתב מליה :

ח ר' אלעזר איש ברתותא אומר וכו' משנה זו לזרז על הצדקה שלא יקפזין אדם ירו מחת מנכסיו לצדקה שאינם נכסיו

אלא נכסי גבוה וזה טעם חן לו משלו ולא על הממון בלבד הוא מזהיר לעשות ממנו צדקה אלא גם על נופו של אדם מזהיר לעבוד השם בנדרות כעבד העובד לרבו וזה טעם שאתה ושלך שלו נופך וממונך של הקב"ה הוא וכן

בדור

פרקי פרק שלישי אבות כו

ט רבי יעקב אומר, המהלך בדרך ושנה ומפסיק ממשנתו ואומ' מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו: **י רבי** דוסתאי בר ינאי משם רבי מאיר אומר, כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו שנאמר רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך. יכול אפילו תקפה עליו משנתו תלמוד לומר ופן יסירו מלבבך כל ימי חיך, הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו:

כדור הוא אומר (דברי הימים א' כ"ט י ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך פסוק זה בדברי הימים (א' כ"ט י"ד) כשהתגדב דוד לכנן בית המקדש אמר על הגדבה וכי אני ומי עמי כי עצרתי כח להתגדב כזאת כי ממך הכל ומידך נתנו לך ונוכל לפרש כי ממך הכל על נופו של אדם ומידך נתנו לך על המסון ואז תהיה הראיה שלמה ושתי ידות עשה הקב"ה אחת עליונה יד העשיר ואחת תחתונה יד העני כמה הוראות צריך העשיר לתת להקב"ה שעשה ידו עליונה ועוד גלגל הוא שחוזר בעולם (ל"ב) יכול העשיר להעני והעני להעשיר אם כן תן לו משלו שאתה ושלך שלו ואין המסון אלא כפקדון בידך אם תקיים בו מצות צדקה ישאירו בידך ואם לאו יקח פקדונו ויפקידנו ביד אחר להשלים בו מצות צדקה ואמרו (ד' נ) אם המיבות הרבה יהי בעיניך מעט ואל תאמר משלי המיבותי אלא ממה שהשיבו לי וצריך אתה לתת הודאה לשמים:

ט ר' יעקב אומר וכו' ניר זה מלשון נירו לכם ניר (ירמיה ד' נ) החרישה נקראת ניר (ל"ד) מעלה עליו הכתוב כאלו הוא מתחייב בנפשו שפוסק מדברי תורה לשיחה בטלה ודב"ה המשנה בהיה שברך רואי באילנות וניר והזהירנו שלא להפסיק ממשנתו לומר מה נאה אילן זה שאם עשה כן עובר משום (איוב ל' ד') הקומפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם שדרשו בו (ל"ה) אלו שקומפים ופוסקים דברי תורה שנתנו על הלוחות ועוסקי בשיחה בטלה מאכילי אותם נחלי רתמים אבל לעולם הדרך והעיר (ל"ה) שוים בדבר:

י ר' דוסתאי בר ינאי משום ר' מאיר אומר כל השוכח דבר אחד ממשנתו במחכיון שאינו חוזר מה שלומד מדי יום ביום מעלה הכתוב עליו כאלו מתחייב בנפשו שני (דברים ד' ט) רק השמר לך ושמור נפשך הרי נפשך תלויה בדבר פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ונמצאת אומר על המותר אסור ועל האסור מותר ועל טמא טהור ועל טהור

אבות

פרק שלישי

פרקי

י' רבי חנינא בן דוסא אומר, כל שיראת חסאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חסאו אין חכמתו מתקיימת :

טמא (ל"ו) ושינת תלמוד עולה ודון, ובפסוק זה יש שלשה לאוין השם שמור ופן דכל השמר פן ואל אינו אלא לא העשה (ל"ז) שכל השוכח דבר אחד ממשנתו עובר בני לאוין כדאיתא במנחות (ל' ח) יכול אפי' תקפה עליו משנתו מלשון ולא יוכל לדון עם שהתקף ממנו (קהלת ו' י') ודמס' יכול אפי' חוקה עדיו משנתו עד ששכחה מחמת אונס כמו חולי או וקנה וכיוצא ביה ת' ל ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך' הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבבו, מה ראה היא זו והלא לא אמר והן תסירם מלבבך אלא ופן יסורו ובמסכת מנחות (מ"ל) דרשו מלשון רק האמור בפסוק בתחלתו שאכין ורקין מיעוטינן, כלומר למעט שוכח מחמת אונס שאינו בכלל זה דאנוס רחמנא פסריה (מ"י) דלא אמרו אלא במתכון וכן אמרו (מ"א) אם יום תעובני יומים אעובך ואומר (איוב כ"ח י"ז) לא יערכנה זהב וזכוכית דברי תורה שקשים לקנותם ככלי זהב ונוחי לאבדם ככלי זכוכית (מ"ב) ובפרק אין עומדי' (מ"ג) אמרו ארבעה רברים צריכין חוץ תורה ומעשי' טובים ותפלה ודרך ארץ ואומר (משלי ב' ד') אם תבקשנה כנסף אם אתה [אינך] (מ"ד) מחור אחריה היא אינה מחורת אחיך, משל לתגר אם אינו מחור אחר הפרקמטיא היא אינה מחורת אחיך ומפשי' מורי ז"ל (מ"ה) ושננתם לבניך מלשון למוד משנה שהחורה היא עקר הלמוד והיא הנקראת תלמוד תורה לשמה (מ"ו) שהרי בשלומד אדם פעם ראשונה לומד לשם ההבנה אבל הלומד פעם שניה לומר לשמה :

י' ר' חנינא בן דוסא אומר וכו'. אמר עליו על ר' חנינא בן דוסא שבכל יום ויום היתה בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולה לא נוץ אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו קב של חריבין מערב שבת לערב שבת כדאיתא בפרקי דהסיד' (מ"ז), כל שיראת חסאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכן דוד הוא אומר (תהלים קי"א מ) ראשית חכמה יראה ה' ושלמה בנו אומר (משלי א' ז') יראה ה' ראשית דעת שהיראה יש לה שתקדום לחכמה ואז החכמה מתקיימת ואעפ"י שאמרו אם אין חכמה אין יראה מתפרש שהחכם קודם שיחכם יש בו כח לקבל החכמה שנתן הקב"ה אותו כח בו מתחלת הבריאה כמו שאמרו (מ"ח) מסה זו מה תהא עליה חכם או מפשי' וכו' ומעט אם אין חכמה אין יראה אם אין באדם כח זה אין בו יראה שאין בו ירא חסא אבל כשיש בו החכמה בכח תהיה ירא שמים

מתחלתו

פרקי פרק שלישי אבות בז

יב הוא היה אומר, כל שמעשיו מרבין מחכמתו חכמתו מחקימת וכל שחכמתו מרבה ממעשיו אין חכמתי מחקימת :

מתהלתי ושוב תצא חכמתו מכה לפועל ואז חכמתו מתקיימת ורבנו סעדיה ז"ל (מ"ט) שכתב שאי אפשר ליראה שתקדום לחכמה איני יודע מה מפרש במשנה זו שאומית כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו'. ועיד איוב מוכיח שהיה חס וישר ירא אלקים ולא היה חכם שאם היה חכם לא היה נבון ומתאונן כבוא עליו יסורין (נ) ולכסוף נתחכם בדבר אליהו וברכר ה' ית' ושכחה תלונתו. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו שלא הורגל ביראת חטא קודם שנחכמם אין חכמתו מתקיימת שהוא מוצא העקמה מבעתו מהעבירות שהורגל בהם וקשה עליו הדבר שההרגל על דבר שלטון ואמרו (נ"א) אוי לו לתי שפוסק בחורה ואין לו יראת שמים חכל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עכיד ושאלו את ר' יוחנן בן זכאי חכם ואינו ירא חטא מהו אמר זה אומן ואין כלי אומנתו בידו ירא חטא ואינו חכם מהו, אמר לרם הרי זה כלי אומנתו בידו ואינו אימן, חכם וירא חטא מהו, אמר לרם הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו (נ"ב) :

יג הוא היה אומר וכו'. כל שמעשיו הטובים מרובים מחכמתו נמצאת תאותו לחכמה גדולה מחכמתו ונמצא מוסיף בכל יום ויום וזה מעם חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו נמצאת תאותו לחכמה פחותה מחכמתו ואינו מוסיף לכך אין חכמתו מתקיימת ורבנו יונה ז"ל (נ"ג) הקשה איך אפשר שיהיה מעשיו מרובים מחכמתו אם יודע התורה והמצוות, ופירש שטעם כל שמעשיו מרבין מחכמתו זה שאינו חכם ומקבל עליו לעשות כל מה שיצוהו החכמים ובקבלה לבד נקראת מעשיי שיש לו שכר עליהם כאלו עשאו ובאבות דר' נתן (נ"ד) כל שמעשיו מרבין מחכמתו חכמתו מתקיימת שני נעשה ונשמע (שמות כ ד ו) שהקרימו ישראל עשיה לשמיעה והיה להם דומר נשמע ונעשה שקדם ישמע ואח"כ יעשה מה שישמע אלא משקבלו עליהם לעשות מה ששומעים מיר קבלו שכר כאלו עשאו, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו, שאמר אשנה כל התלמוד ואקיימנו שאז לא תתקיים חכמתו כי צריך תקן המדות במה שחלקיים חכמתו, על דרך זו פירש רבינו יונה ז"ל (נ"ה) ועדיין אני חייך בפ"י כל שמעשיו מרובי מחכמתו אם מעשיו הטובים יתר מתלמוד תורתו, אינה מרה שהתלמוד גדול ממעשה וכן הכתוב אומר (משלי ו' כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור שמעלת הגיון התורה על המצוה כמעלת חאור על הגר (נ"ו) לכך אני מפרש מרובין מענין ורב יעבר צעיר (כראשית

פרקי פרקי שלישי אבות

יג הוא היה אומר, כל שריות הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכך שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו:

כיה כ"ג) שפירוש רב גדול בשנים ובזמן, וכך אני מפרש וכל מרבית בתך ימותו אנשים (שמואל א' ב' ל"ג) שאפי' גדולי השני' שבכיתו לא יגיעו להיות זקנים אלא ימותו והם אנשים, ושעם המשינה כל שמעשיו הטובים מרובים שגדולים בזמן מהכמתו שקדמו מעשיו הטובים להכמתו חכמתו מתקיימת ומתחלה אמר במצות לא תעשה כל שיראת השאו קודמת להכמתו חכמתו מתקיימת שגם ההכמה תלמדנו להיות ירא השא אשר הורגל בכך, ועתה אמר במצות עשה שיש ירא השא אבל אינו משתדל לעשות מצוה שיש טורח בעשייתה ואפי' קדמה היראה להכמתו אפי' הכי אין חכמתו מתקיימת בעשיית המצוה שאעפ"י שתלמדנו ההכמה לעשות המצוה לא יעשנה מפני שלא הורגל בה לכך אמר כל שמעשיו מרובין מהכמתו שקדמו גם המעשים הטובים להכמתו ששאל להכמים ועשה או חכמתו מתקיימת שתלמדנו ההכמה במה שהורגל מקודם שהוא מור מרע ועשה טוב ששניהם הוא צריך ואז תחקיים חכמתו וכל שחכמתו מרובה גדולה בזמן ממעשיו אין חכמתו מתקיימת:

יג הוא היה אומר כל שריות הבריות נוחה הימנו וכי' וכענין מה שאמרו במסכת יומא (נ"ו) כל ת"ח שנושא וניתן באמונה ודבורו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרים עליו אשרי פלוני שלמד תורה אשרי אכיו שלמדו תורה אשרי רבו שלמדו חכמה אוי להם לבני אדם שלא למדו תורה ראו פלוני שלמד תורה כמה יפס מעשיו כמה מחוקנים מעשיו כמה מחוקנים דרכין עליו הכתיב אומר (ישעיה מ"ט ג) ויאמר לי עבדי ישראל אשר כך אתפאר אבל ת"ח שאין משאו ומתנו באמונה ואין דבורו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרים עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לאכיו שלמדו תורה אוי לו לרבו שלמדו חכמה אשריהם בני אדם שלא למדו תורה ראו פלוני שלמד תורה כמה מקולקלים מעשיו כמה מכוערים דרכיו עליו הכתיב אומר (יחזקאל ל"ו כ) באמור אליהם עם ה' אלה ומאצו יצאו, ומי שרוח הבריות נוחה הימנו שם שמים מתאהב על ידו אבל מי שאין רוח הבריות נוחה הימנו עליו הכתיב אומר (משלי ח' ל"ו) כל משנאי אוהבי מות אל תקרי משנאי אלא משנאי (נ"ח) ושמעתי מפי ר' יצחק מלמד גר"ו (נ"ט) כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו שני (יחזקאל ל"ו כ) ואת רוח אתן בקרבכם הרי רוח הבריות היא רוח המקום ואלמלא שרוח המקום נוחה הימנו לא

פרקי פרק שלישי אבות כח

יד רבי דוסא בן הרבינס אומר, שנה של שהרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם:

נו **רבי** אלעזר המודעי אומר, המהלל את הקדשים והמכזה את המועדות והמלכין פני חברו ברבים והמפרי בריתו של אברהם אבינו והמנלה פנים בתורה שלא כהלכה אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא;

לא היה רוח הבריות נוחה הימנו ואמר כל שרות הבריות ולא אמר כל שרות כל הבריות שאין אדם יכול להיות נוח ורצוי לכל הבריות וכן במדרבי הוא אומר (אסתר י' ג') ורצוי לרוב אהיו ולא לכל אחיו (ס') ולא היישי' למעומא וכן הכתוב אומר (בראשית י"ב ג') באברהם ואברהם מברכך ומקללך אאור, הזכיר מקללך לשון יחיד ומברכך לשון רבים שהיה רצוי לרוב הבריות:

יד ר' דוסא בן הרבינס אומר וכו' ר' דוסא בן הרבינס היה בימי שמעון הצדיק והאריך ימים עד ה' עקיבא כדאיתא ביבמות (ס"א) שינה של שהרית מבטלת אותו מק"ש ותפלה בזמנה ויין של צהרים, זמן הסעודה היא הצהרים וכן תרגם אנקלוס כי אחי יאכלו האנשים בצהרים (בראשית מ"ג ט"ז) ארי עמי אכלין בשירותא והסעודה קורין לה שירותא כדאמרינן (ס"ב) בר בי רב דיתיב בתעניתא כלבא ליכול שירותיה ואם שחה במדה במשקל ובמשורה אז טוב לו דחמרא וריהני פקחין (ס"ג) אבל אם הרבה לשחות או הוא משתכר ומתבטל מדברי תורה, וכן שיהת הילדים על ידי נענועיהם נמשך לבו ומתבטל וכן כנסיות של עמי הארץ שיהתם בטלה וטעם כולם שמבטלים אותו מתלמוד תורה שנכרא בה העולם נמצא שמוציאין אותו מן העולם ואמר (ס"ד) לא יושב אדם עם יושבי קרנות ונמצא בטל מן התורה ושלמה המלך ע"ה אמר (משלי י"ג כ') הולך את הכמים יחם ורועה כסילים ירוע:

נו **ר' אלעזר** המודעי נקרא בן שהיה מהר המודיעים (ס"ה) המהלל את הקדשים שמפלים או משמאם בין קדשי מזבח בין קדשי ברק הבית (ס"ו) והמכזה את המועדות שעושה מלאכה האסורה בהולו של מועד, וסמכם זה לזה שזה וזה נקראים קדשי קדשים שמן יוכיה מועדות נאמר בהם (ויקרא כ"ג ב') מקראי קדש וכתב הרב רבנו יונה ז"ל (ס"ז) שהמחלל

פרקי פרקי שלישי אבות

שהמחלל את שניהם אין לו חלק לעולם הבא מפני שחלל קדשי שמים, וכמו שאמרו (ס"ח) כל המחלל את המועדות כאלו עובר ע"ז דכתיב (שמות ל"ד ט"ז) אלהי מסכה לא תעשה דרך וסמך ליה (שם ל"ד י"ז) את חג המצות תשמור, ושנה בלשונו התנא ואמר המבזה את המועדות ולא אמר המחלל כמו שאמר בקדשים לפי שאינו מדבר ביום טוב דאין בין י"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד (ס"ט) אלא בחולו של מועד מדבר ואומר בלבו אלו הימים אין בהם כימים הראשונים ומבזה אותם ועושה בהם מלאכה ע"כ דברי הגאון רבינו יונה ז"ל (ע"י) ואני מפרש טעם שזה לחמשה דברים שאמר ר' אלעזר המודעי שהעושה אחת מהן אין לו חלק לעולם הבא וכן במועדות כתיב (ויקרא כ"ג י"ד) חקת עולם הוא בזה חקת עולם לכך לא יהיה לו חלק לעולם הבא, וכן אני עתיד לפרש בתשלום החמשה דברים כל אחד במקומו, והמפ' בריתו של אברהם אבינו שאינו רוצה להמול ד"א (ע"א) במושך ערלתו כדי שיראה כערס שהוא מבזה כמו כן קרושת המילה ולפיכך סמך דבר זה לשני דברים הראשונים שמדברים בענין חלול ובזיון קדושה וכן בכרכת מילה אנחנו אומרים אשר קדש ירד מבטן הא דמדת שהנמול נקרא קדוש והמראה עצמו ערל נקרא טמא (ע"ב) לפי שמבזה הקדושה ואין לו חלק לעולם הבא שהמילה היא להציל ירדות זרע קדש שארנו משחת (ע"ג) והוא אינו רוצה בכך יהיה עונשו שלא יהיה לו חלק לעולם הבא הפך ממה שאמר (זכריה ט' י"א) גם את בדם בריתך שלחתי אסירך מבור אין מים בו, ובכרית מילה נאמר (בראשית י"ז ז) ברית עולם הוא בזה דבר שיש בו ברית עולם לכך לא יהיה לו חלק לעולם הבא וכן לעיל בקדשים דכתיב בהו (ויקרא כ' י"ג) ברית מלח עולם, והמלבין פני חבריו ברבים הלכנה כד"א (ישעיה כ"ט כ"ב) לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו ותרנם לבן חור (ע"ד) ותני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כל המלבין פני חבריו כאלו שופך דמים אמר ליה שפיר קא אמרת דאוי"צ סומקא ואתי חורא (ע"ה) ובמשנה ירושלמית (ע"ז) אומר המאדים פני חבריו ברבים, והאדם נקרא עולם קטן (ע"ז) ומי שמלבין עולם קטן לא יהיה לו חלק לעולם, והמנלה פנים בתורה שלא כהלכה שדורש אגרות של דופי ורבינו יונה ז"ל פירש (ע"ח) זה המעיו פנים כלפי תורה ולומדיה לעשות עבירות במרהיב ע"כ ובפ"ק דשבועות (ע"ט) כי דבר ה' בזה (במדבר ט"ז ל"א) זה הפורק עול ומנלה פנים בתורה, ואת מצותו הפך, זה המפסד ברית בבשר, הכרת תורת, הכרת בעולם הוה תכרת בעולם הבא ע"כ ואיתה נמי בפ"ק חלק (פ') הא למדת שהמנלה פנים בתורה אין לו חלק לעולם הבא, וגם בתורה

בשבילה

פרקי פרק שלישי אבות כט

נו רבי ישמעאל אומר, הוה קל לראש ונוח לתשחורת והוה מקבל את כל האדם בשמחה :

בשביעה נברא העולם שני (ירמיה ל"ג כ"ה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי הוא בזה דתורה שנברא בה העולם (פ"א) לכך לא יהיה לו חלק לעולם הבא, אעפ"י שיש בידו תורה ומעשים טובים אם עבר כאחר מאלו אין לו חלק לעולם הבא ובנמרא מסכת פאה (פ"ב) מוקי לה בשלא עשה תשובה דיסורין ומיתה אינם מכפרים על עבירות אלו אם לא עשה תשובה אבל אם עשה תשובה אין לך הכר שעומד בפני בעל תשובה וכן דורשים במסכת שבועות (פ"ג) ובפרק חלק (פ"ד) נבי קרא הכי דבר ה' בזה וכו' יכול אפי' עשה תשובה ת"ל עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה הא למדת שאין דך דבר שעומד בפני בעל תשובה :

נו ר' ישמעאל אומר הוי קל לראש שתקל עצמך לפני מי שהוא ראש ואדון וכן שלמה הוא אומר (משלי כ"ה י') אל

תתהדר לפני מלך, ונוח לתשחורת רמז ז' (פ"ה) פירשו דבר אחד עם הוי קל לראש ופירוש לתשחורת כמו לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר פ"ג ט"ז) שתרנומו יתחית כלומר לא נשתמשתי בחמור של אדם מהם, והענין הוה קל לראש ונוח לתשמישו של הראש הוא, ורמזים ז"ל (פ"ו) פירש לתשחורת מי שהוא שחור השער, כלומר קטן בשנים שמתחלה הוהיר הוה קל לראש אבל לתשחורת לא יהיה קל אלא נוח שיתנהג עמו בנחת כרי שלא יקל בעיניו, וסמך ליה והוי מקבל את כל האדם בשמחה שלא תאמר כיון שיש לי להיות נוח לתשחורת אם כן אראה לו פנים כבושות כרי שאמיל אימה עליו לא כי אלא הוי מקבל את כל האדם בשמחה הן גדול הן קטן וזה העריך ממה שאמר (הלל) [שמאי] (פ"ו) הוי מקבל את כל אדם כסבר פנים יפות, וימ (פ"ח) לתשחורת מלשון הרבק לשחור וישתחוו לך (פ"ט) והפעם הוי קל לראש שהוא המלך ונוח לתשחורת שהוא סקידו של מלך והוה נוח שלא יקל עצמו ולא יתהדר אלא היה נוח ולפי זה הוהיר התנא מהמלך שהוא הראש עד הפקיד שהוא רחשחורת עד המון העם שהוא כל האדם ורש"י ז"ל פירש (צ') היה קל לראש בראשיתך כשאתה בחור הוי קל כנגד היוצר ונוח לתשחורת וגם בזקנותך תהי לו נוח, ותשחורת לשון זקנה כד"א (קהלת י"א י') כי הילדות והשחרות הבל ע"כ ונוכל לפ"ש ונוח לתשחורת מלשון (תהלים ס"ג ב') אלי אחה אשחרך שתהיה נוח למי שמשחר ומבקש ממך תשחורת ובקשה

ואמרו

פרקי פרק שלישי אבות

י' רבי עקיבא אומר, שחוק וקלות ראש מרנילין את האדם לערוה: מסרת סיג לתורה מעשרות סיג לעשר נדרים סיג לפרישות סיג לחכמה שתיקה:

ואמרו במשלים (צ"א) כענין זה באתה כניעת השואל לא העביר ממך הדרת הנשאל וביאור הענין בשעת שאלה השיאל נכנע והנשאל נהדר וכשהנשאל מסיק רצון השואל הוא נהדר, שאם לא כן תעביר השעה ושמא לא יצטרך השואל אליו ולא ישוב עוד הנשאל להיות נהדר, לכן אמר ונוח לתשחורת שתהיה נוח למלאת תשחורת הנשאל, ויוכר הנשאל למלאת רצון השואל בפנים וזעפות לכך הוסיף ואמר והוי מקבל את כל האדם בשמחה ואמרו (צ"ב) שאחר מכני הנריבים היה עשיר ונתיישיש ובא כלילה לביה אהר מחביריו לבקש ממנו שאלה וכשירע לו לבעל הבית צוה לעכדיו כשהיה נכנס ויושב לפניו לכבות הנרות ולא היו מדליקין אותן עד שהיה רוצה לצאת ועשו כן, וכשעוד הנרות כבויות שאל אותו בעל הבית מה היה סבת ביאתי לביתי והוא הודיעו צערו ומיד הוציא בעל הבית אלף דינריי ונתן בידו והור דבר עמו בעניני העולם וכשרצה לצאת הדליקו את הנרות ויצא עמו ער פתח הבית, ובעוד שניהם בפתח הבית בקש הבא אל הבית מבעל הבית להודיעו הסבה למה כבה הנרות והשיב אותו כדי שלא יראה בושת שאלתך על פניך, ראה גם ראה חסידות האיש הזה כמה היה נוח לתשחורת, ובפרפראות לחכמה (צ"ג) הוי קל לראש נוטריקון לעשות רצון איבך שביצמים:

י' ר' עקיבא אומר וכו' ר' עקיבא היה אחד מארבעה שנכנסו לפירסם ונכנס בשלום ויצא בשלום (צ"ד) והיה אחד מהרוני מלכות (צ"ה) ואמרו עליו שחיה ק"ב שנה (צ"ו) והתחיל ללמוד בן מ' שנה ולמד מ' שנה ולמד מ' שנה (צ"ז) העמיד כ"ד אלף תלמידים (צ"ח) והיה רבו מובהק ר' אלעזר ותלמיד חבר ר' שרפון (צ"ט) ור' עקיבא זה היה אחד מעשרה הרוני מלכות (ק) שחוק וקלות ראש עם הנשים מרנילים לערוה אבל כבוד ראש ויראה הם סיג לעריות, מסורת סיג לתורה שהמצאים והחסרים והמעשים והנקודות הם סיג לתורה שבכתב וגם למדים מהם כמה דברים לתורה שבעל פה (ק"א) ויש מפרשים (ק"ב) מסורת זו תורה שבעל פה כד"א ומסרה ליהושע (ק"ג) והיא סיג לתורה שבכתב, מעשרות סיג לעושי וכן מצינו במסכת תענית (ק"ד) עשר העשר עשר בשביל שתתעשר ואמר לו אותו תינוק לר' יוחנן וכי מותר לנסות והא כתיב (דברים ו' ט"ו) לא תנסו את ה' אלקיכם אמר ליה הכי אמר ר' אושעיא חיינ מוצא שני (מלאכי ג' י') הביאו את כל המעשר וכו' ובחנוני נא

פרקי פרק שלישי אבות ל

בזאת וכו' ובזמן הזה שהמעשרות בטלי' הצדקות במקום המעשרות ומשלו (ק"ה) משל של צדקה למה הדבר דומה ליניקה שכל זמן שהתינוק יונק החלב מתרבה פסק מלינק נפסק החלב וכן אמרו (ק"ו) מלח ממון חסר ואמרי לה חוסר וכן שלמה אמר (משלי י"א ד') וצדקה תציל ממות וסמך ליה (שם י' ג') לא ירעיב ה' נפש צדיק שלא יאמר אדם אם אתן צדקה הרי אני מחסר מממוני לכך נאמר לא ירעיב ה' נפש צדיק. יש מספר ונוסף עוד ובגרסא ירושלמית (ק"ז) מעשרות סייג לתורה גם יש גורסי' הוא היה אומר מסורת סייג לתורה וכו'. אבל ירושלמי לא נרים הכי ופי' ר' ישראל ז"ל (ק"ח) הגרסא הירושלמית מעשרות סייג לתורה כי מן התורה הן תירוש ויצהר חייבי' במעשר כאו חכמים וחייבו ירק במעשר סייג לתורה ונוכל לפרש מעשרות סייג לתורה זה מעשר שני הנאכל בירושלם שני' בו (דברים י"ד כ"ג) ואכלת לפני ה' אלקיך מעשר דגנך וכו' למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים שהיו עולים לירושלם ושוהים שם לאכול המעשר ומתוך כן היו לומדים לפני הסנהדרין תורה היו מעשרות סייג לתורה והחבר ר' אברהם גר' שושן (ק"ט) פירש מעשרות שנותני' לבני לוי סייג לתורה שעל ידיהם מלמדים תורה ברכים כדכתיב (דברים ל"ג י') יורו משפטיך ליעקב ותורחך ישראל הוי מעשרות סייג לתורה, נדרים סייג לפרישות, אם רואה אדם שיצרו גובר עליו ומתירא שמא יעבור יקבל עליו נדרים המותרים כדי לפרוש דברים האסורים (ק"י) אבל אם הוא שליט ברוחו טוב לו שלא ידור, וכשליט ברוחו אמרו ז"ל (ק"יא) לא דיך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים המותרים, וכן במסכת נויר (ק"יב) תניא ר' אלעזר הקפר ב"ר אומר הרי הוא אומר בנייר (במדבר ו' י"א) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכו' באיוו נפש חטא זה אלא מפני שציער עצמו מן היין נקרא חוטא והלא דברים ק"ו ומה המצער עצמו מדבר אחד כך המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ופירק ראשון מנדרים (ק"ג) תניא אמר ר' שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נויר אלא אחת בלבד, מעשה באחד שבא לפני מן הדרום וראיתיו יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורים לו תלתלים, אמרתי לו מה ראית להשחית שערך זה נאה, אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי והלכתי לשאוב מים מן המעיין ונסתכלתי בבכנאה שלי ופחו יצרי עלי ובקש לטרדי מן העולם אמרתי לו רשע למה אתה מתנאה בעולם שאינו שלך מי שעתיד להיות רמה ותולעה העבודה שאנלחך לשמים, מיד עמדתי ונשקתי לו עד ראשו אמרתי לו בני כמוך ירכו נודרי נויר בישראל עליך הכתוב אומר (שם ו' כ') כי יפליא לגדור נדר נויר להויר להי עיב הא

למדת

אבות

פרק שלישי

פרקי

יח הוא היה אומר, הביב אדם שנברא בצלם חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם אלהים שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם: חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם ליי אלהיכם: חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה חבה יתרה נודעת להם שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעובו:

יח הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רב המעשה:

למדת שאין שבת בנזירות ונדרים אלא במי שנובר עליו יצרו ואינו יכול להכניעו אלא בנדרים, סייג לחכמה שתקפה במסכת פסחים (ק"ד) יפה שתקפה לחכמים וכל שכן לטפשים וכבר אמרו (קט"ו) שבעה דברים בנוול ושבעה בחכם וכלם תמצאם במדת השתקפה כיצד בסבת השתקפה אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה ואינו נכנס לחוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב שיחשוב תחלה אם החשובה נצחת ונכונה הרי נ דברים אלו ככלל השתקפה הם וכן על מה שלא שמע אומר לא שמעתי. השתקפה מביאתו לחשוב אם הבין בדבר אם לא, וכן שואל כענין ומשיב כהלכה ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ומורה על האמת ע"י ששוחק מחשב בדברים ומדבר בהם בהצעתם ומורה באמתים הוי סייג לחכמה שתקפה ואמרו במשלים (קט"ו) שאדם אחד ראה אדם מדבר יותר ממה שהיה שומע אמר לו שפוט בין אונן לפיך שלכך ברא לך הקב"ה שתי אוננים ופה אחד לשמוע כפלים ממה שאתה מדבר: **יח הוא** היה אומר הביב אדם שנברא בצלם, צלם זה אינו דמות הגוף אלא צלם השכל וההכנה ויכול שהיה נברא בצלם ולא היו מחשיבין אותו להודיעו שנברא בצלם. ובצלם זה נברל האדם מבהמה היה ועוף כאמרו (איוב ל"ה י"א) מלפני מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמו נמצאת אומר סנול העולם האדם וסנול האדם ישראל שנקראו בנים למקום ובמה היא סנולת ישראל במה שנתן להם כלי חמדה והיא התורה שבה נברא העולם וכמו שדרשו (ק"י) בראשית ברא אלקים בשביל התורה שנקראת [ראשית] (ק"י) דרכו שני (משלי ח' כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו והכונה במאמרים אלו לזרז את האדם שיהיה נברל בדעותיו מבהמה היה ועוף ולזרז ישראל שסנולת אבירים שבשמים ממין האדם וקראם בנים ונתן להם כלי חמדה לעבדו מאהבה ומיראה: **יח הכל** צפוי כל מעשה האדם צפוי לפני הקב"ה שאין דבר נעלם ממנו וכן דוד הוא אומר (תהלים קל"ט א') ה' חקיתי ותדע וכו' עד סוף

פרקי פרק שלישי אבות לא

המזמור ואומר (ירמיה ל"ב י"ט) אשר ענין פקוחות לחת לאיש כדרכיו וכסרי מעלליו ואומר (משלי ט"ו ג') בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים, ושעם צופה מה שצופה מראש מה יהיה לבסוף וכמו שאנו אומרים בתפלת ר"ה צופה ומביט עד סוף כל הדורות, והרשות נתונה שלא תאמר כיון שהכל צפוי הרי יודע הקב"ה שזה יהיה צדיק ואי אפשר לו שיהיה רשע ויודע שזה יהיה רשע ואי אפשר לו להיות צדיק ונמצאת אומר כי האדם מוכרח במעשיו, לא כי אלא והרשות נתונה, רשות בידו של אדם להיטיב או להרע שני (דברים י"א כ"ו) ראה נתתי לפניך היום וכו', ואפי' הכי הכל צפוי לפניו, אבל אין בנו כח לדעת ענין הפלא הזה היאך הכל צפוי והרשות נתונה וכבר האריך בדבר זה הרמב"ם ז"ל בפרק חמישי מהלכות חשוכה (ק"ט) ודונמת זה אמר הכתוב (איכה ג' ל') מי זה אמר ותהי ה' לא צוה וכדי שלא יעלה על לב שנס מעשה האדם משוב ועד רע במצות השם וז"ל כך חזר ואמר (שם ג' ל"ח) מפי העליון לא תצא הדעות והטוב שרשות בידו של אדם להיטיב או להרע לפיכך יש ענין ושכר, ובטוב העולם נדון, במדת רחמים, וכן דוד הוא אומר (תהלים קמ"ה ט') טוב ה' לכל והכל לפי רוב המעשה פרש"י (ק"ד) והכל לפי רוב מעשיו של אדם הוא נדון אם רובו זכויות כזכאי ואם רובו עבירות כחייב ורבינו יונה ז"ל (קכ"א) פ"י והכל לפי רוב המעשה אעפ"י שבטוב העולם נדון אין הכל שווים בדבר אלא הכל לפי רוב המעשה שטובו של הקב"ה עם המרבה מעשים טובים מרובה יותר מטובו עם הממעיט במעשים טובים, ואעפ"י שכולם נדונים בטובו וכמו שאמרו במדרש (קכ"ב) טוב ה' דקו לנפש חדרשנו (איכה ג' כ"ה) אינו דומה המקוה והמתעסק למקוה ואינו מתעסק, והרמב"ם ז"ל גורם (קכ"ג) והכל לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה ומפרש המאמר בענין הצדקה שהכל לפי רוב המעשה שאם נתן אדם צדקה אלף וזו במאה פעמים הרי הורגל במדת הצדקה אבל לא על פי המעשה אם נתנם כפעם אחת לא הורגל בה אלא שנתעוררה בו רוח נדיבה פעם אחת ושוב שקמה לה והחכם ר' ישראל פירש (קכ"ד) ובטוב העולם נדון שהוא תשלום מה שאמר והרשות נתונה שהאלקים עשה את האדם ישר הילכך בטוב העולם נדון אלא בעבור שהם כקשו חשבונות רבים הוא שמניע אליהם רעה אבל העולם מצד עצמו בטוב הוא נדון, והכל לפי רוב המעשה. שלא תחמה ותאמר והלא אנו רועים קטנים ואלמים ממעי אמם ומאי כקשו השבונות רבים איכא שהכל לפי רוב המעשה שעל דבר הרוב דבר החנא ולא חשש למיעוט ע"כ סגנון דבריו ז"ל ובערוך (קכ"ה) הכל צפוי ואית דגרסי הכל צפון (קכ"ו) כלומר שכל מעשיהון

של

פרכי פרק שלישי אבות

כ **הוא** היה אומר, הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה לרוץ לבא וילוח והנבאין מהוירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם מדעתו ושללא מדעתו ויש להם על מה שיסמכו והדין דין אמת והכל מתקן למעודה:

של בני אדם צפונים הם אצל הקב"ה כדכתיב (דברים ל"ב ל"ד) הלא הוא כמוס עמדי החום באוצרותי, והרשות נתונה מלמד שנתנה רשות לבני אדם להיטיב ולהרע ועוד כתיב (שם ל' י"ט) ובהרת בחיים אין אומר לו לאדם בחר אלא במה שיש בידו לבחור אלמא הרשות בידו, ובטוב העולם נדון מלמד שהקב"ה זן ומפרנס את העולם בטובו אבל לא על פי מעשיו מנין אנו למדים מכריותו של עולם עד שנתנה תורה שלא היה להם מעשים וזן אותם בחסרו ע"כ ונוכל לפרש לפי שאמר הכל צפוי ואעפ"י שהכל צפוי הרשות נתונה ואעפ"י שאין אנו יורעים היאך הפלא הזה שהכל צפוי והרשות נתונה שנראה הרבה כשני הפכים אפי' אל תהדרה על הרבה שבטוב העולם נידון דין טוב הוא דינו של הקב"ה אם ענש אם שכר, והכל לפי רוב המעשה פ"י נדול מעשה הכורא אין אנו יכולין להשיג הפלא הזה כדכתיב (ישעיה נ"ה ט') כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי:

כ **הוא** היה אומר הכל נתון בערבון פי' מעשיו של אדם נתונים בערבון ומי ערב בדבר נופי ונשמחו ואשתו ובני ביתו ובערוך פירש הכל נתון בערבון (קכ"ו) שהאדם ע"י ערב משנולד שני (תהלים צ"א י"א) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך וכתיב (בראשית כ"ח י"ב) והנה מלאכי אלקים עולים ויורדים בו לדמך ששני מלאכים מהלכין עמו ביום ושני מלאכים אחרים בלילה וכותבי מה שעושה ובאין ומעדין לפני הקב"ה עד כאן, ומצודה פרוסה על כל החיים פי' תאות העולם והנאותיו קודא מצודה וכענין שני (משלי א' י"ז) כי חנם מזורה הרשת וכו' והם לרמס יאירכו וכו' ובמדרש (קכ"ח) ראה אדם פורס מצודה ולוכד דנים מן הים כך עונותיו של אדם פורסים מצודה ללכדו כד"א (משלי ה' כ"ב) עונותיו ילכדונו את הרשע ובערוך פירש (קכ"ט) זו מצורתו של מלאך המות שני (קהלת ט' י"א) כי גם לא ידע האדם את עתו בדנים שנאחזים במצודה וכו' וכתיב (תהלים קל"ט ז') אנא אלך מרוחק וכו' והחנות פתוחה זה דרך הטוב והרע שהם נפתחין לפני בני אדם שני (דברים י"א כ"ו) ראה נתתי לפניך היום וכו' אמרו חכמים (ק"ל) בא לשהר מסייעי אותו בא ליטמא פותחי לו, והחנוני מקיף זה יצר הרע שמקיפו לו לאדם מעט מעט

פרכי פרק שלישי אבות לב

כל רבי אלעזר בן עזריה אימר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין חכמה אין יראה אם אין יראה אין חכמה אם אין דעת אין בינה אם אין דעת אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח :

מעט עד שיתמלא וכיון שנתמלא ספקו אבד ובשל מן העולם שני (איוב ב' כ"ב) במלאת ספקו יצר לו, וי"מ (קל"א) והחנוני זה הקב"ה מקיף מאריך אפו עד דגבי דיליה, והפנקס פתוחה שלא ישהא בנתיים שיפתחה, והיד כותבת שכותב בפנקסו כל מעשיו וזו שני (תהלים קל"ט ט"ו) נלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו וכתוב (איוב ל"ד ד') ביד כל אדם יתחם לדעת כל אנשי מעשהו, ואמרו ז"ל (קל"ב) אעפ"י שכל מעשיהם של בני אדם גלויים וידועים לפני המקום נכתבי' הם משעה שנוצרו בני אדם כלם כותבים לא נאמר אלא יכתבו, וכל הרוצה ללות יבא וילוו שהרשות ביד האדם והגבאי' מחזיקין חזיר בכל יום פ"י בערוך (קל"ג) אלו פירות מעשיהם של רשעים שהם עושים בעולם הזה והקב"ה פורע מהם שני (משלי א' ל"א) ויאכלו מפרי דרכם וכו', ואם תאמר עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שני (ישעיה נ' י"א) או לרשע רע כי נמול ידיו יעשה לו רבנן פירשו (קל"ד) עבירה שיש בה פירות יש לה פירות אבל הקרן כלו קיים ליום הדין ע"כ, ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, שלפעמים יודע חובו ומצדיק עליו את הדין ולפעמים אינו נזכר לו וקורא תגר לכך סמך לו ויש להם אלו הגבאי' על מה שיסמכו מן המעשים, שאמרנו שהכל כתוב עליו והדין דין אמת, וחכל מתוקן לסעודה פ"י בערוך (קל"ה) זה כנוי למיתה ומלמד שהכל מתוקן למות שני (קהלת ט' ב') הכל כאשר לכל וכו', ולמה נקראת המיתה סעודה ללמדך כשנקראים בני אדם בסעודה הכל נכנס בפתח אחד אבל כשיושבים כל אחד יושב לפי כבודו אף כאן בשעת פטירתן מקרה אחד לצדיק ולרשע ולענין כבוד כל אחד לפי מעשיו עד כאן :

כל ר' אלעזר בן עזריה היה עשירי לעזרא (קל"ו) ושמעון אחי עזריה הן בוכים במשנה היה אחי אביו (קל"ז) אם אין תורה אין דרך ארץ שבתורה נאמר (משלי נ' י"ז) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום והיא המלמדת את האדם דרך ארץ שלימה, אם אין דרך ארץ אין תורה, כמו שאמרו (קל"ח) יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שתלמוד תורה צריך תקון המדות מהנפש דנקרא דרך ארץ, אם אין חכמה אין יראה כבר פירשתי למעלה שר"ל

אבות

פרק שלישי

פרקי

כז הוא היה אומר, כל שחכמתו מרבה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרבין ושרשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב. אבל כל שמעשיו מרבין מהכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרבין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזוין אותו ממקומו שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח

שרשם אם אין חכמה בכח אין יראה שאין בור ירא חטא, אם אין יראה אין חכמה שיראת חטאו צריכה שחקרים להכמתו בפועל, וכן פירשו (קל"ט) מה שאמר הכתוב (משלי ה' י"ג) שמעו מוסר וחכמה, שהמוסר שהוא יראת חטא תקרום להכמה כלומר שמעו מוסר ואח"כ חכמו ואל תפרעו, כלומר ואל תהפכו הדבר מענין הקורא את המגלה למפרע והטעם שלא יחכם קודם שיורגל במוסר. וכבר פירשתי הדבר בארוכה במשנת כל שיראת חטאו וכו' ויש מפרשים אם אין חכמה אין יראה שלימה, אם אין דעת אין בינה, ששלש מדרגות הן חכמה והיא מה שלמד מרבו, ושוב בינה שמתבונן ומוציא דבר מתוך דבר, ואח"כ מניע משתיהן אל מדרגת הדעת והיא דעת השם (ק"ס) כאמרו (תהלים צ"א י"ד) אשכנחו כי ידע שמי ואומר (משלי ט"ו) תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים בינה, פ"י ודעת אלקים קדושים היא הבינה האמתית לכך אמר אם אין דעת אין בינה פ"י אין תועלת בבינה כיון שמדרגת הבינה לא עלתה למדרגת הדעת אם כן אינה הבינה השלמה, אם אין בינה אין דעת כמו שפירשתי שהבינה קודמת לדעת, אם אין קמה אין תורה, שצריך לחזר אחר פרנסתה, אם אין תורה אין קמה פ"י אין תועלת בקמה שאין תועלת העושר אלא כדי שיהי צרכי נופו מצוין ויהיה לו פנאי לעסוק בתורה וי"מ (קמ"א) אם אין קמה אין תורה אם לא היה אדם מעיין בעסקי העולם להרוש ולזרוע ולקצור ולזרות ולהכיר ולטחון ולקדק, ללוש ולאפות אלא היו כלם עוסקים בתורה היה העולם בטל והיתה התורה בטלה עם בטול העולם לכך אמר אם אין קמה אין תורה שצרכי. הם עמי הארץ להשתדל בעבודת האדמה וכו' יתקיימו התי"ח לעסוק בתורה וכמו שאמר אותו חכם (קמ"ב) ברוך שברא כל אלה לשמשני, אם אין תורה אין קמה, פ"י אם היו כלם משתדלים בעסקי העולם ולא היו עוסקים בתורה לא היה העולם יכול לעמוד בלא תורה וכן אמרו במסכת חולין (קמ"ג) שלהו מתם לבש רחמי אתכליא על עליא דאלמלא עליא לא מתקיימי אתכליא :

כז הוא היה אומר וכו' כבר פירשתי משנה זו בפרק זה במשנה י"ב

פרקי פרק שלישי אבות לג

שרשיו ולא יראה כי יבא חם והיה עלהו רענן ובשנת בצרת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי :

כג רבי אלעזר בן חסמא אומר, קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות. תקופות ונמשריאות פרפראות לחכמה :

ופסוקי הראיות אינם במשנה הירושלמית (קמ"ד) אבל לפי שאנו רגילים לקרותם במשנה אפרשם (ירמיה י"ז ו') והיה כערער בערבה רב האי ז"ל (קמ"ה) פירש שערער הוא קיץ מבחוץ ומפנים הוא מאכל וי"ט (קמ"ו) שהוא עין הנדול במדבר בארץ ציה וזה טעם ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר (שם) מלשון (איוב ל' ל') ועצמי חרה מני חורב, ארץ מלחה ולא חשב שהיא רעה ואינה ראויה ליישוב כד"א (תהלים ק"ו ל"ד) ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה, והיה כעין שחול על מים, שעומד לה ורטוב, ועל יובל ישלח שרשיו מענין פלגים יבלי מים שיוכל ופלג אחים בטעמם, ולא יראה כי יבא חום שיש לו צל תמיד לפיכך והיה עדהו רענן :

כג ר' אלעזר חסמא נקרא כן על פי המעשה האמור בויקרא רבה (קמ"ז) ר' אלעזר אול לחר אתר מקמי דיליף תורה אמרו ליה חכים ר' רמפרס על שמע, אמר להו לא, חכים ר' למקרב אמר להו לא, אמרו ליה על מנן צוהינן לך ר' נתכרכמו פניו ונתחם פיו והלך אצל ר' עקיבא אמר לו מה לך פניך חולנית אמר ליה עובדא אמר ליה צבי ר' דיליף, אמר ליה אין, מן דיליף אול אמרו ליה חכים ר' רמפרס אמר להו אין, למקרב, אמר להו אין, אמרין הא חכים ר' אלעזר וקרו ליה ר' אלעזר חסמא ע"כ, ועלה למדרגת החכמה עד שהפליג ר' יהושע בפני ר"נ שהיה יודע לשער כמה טפין יש בים כדאיתא בהוריות (קמ"ח). קנים הם קני יונים ותודים של יולדות וזכיי וזבות, ופתחי נדה, כמו שיש מקומות באשה בית ועליה ופרוודור (קמ"ט) וכנון טועה שצריכה לשמור ימים ידועים עד שתחזור לפרק נדותה. הן הן גופי הלכות כמו שמפורשי. במסכת קנים, תקופות הלוח מזלות שמחשב בתקופות ומזלות ונימטריאות, חשבון האוחיות הוא נ"כ מלאכת החשבון כמו שאמרו (ק"ג) סתם נזירות שלשים יום וסמכוהו לקדוש יהיה (במדבר ו' ה') יהיה בנימטריא שלשים, וכן אמרו מי שיש לו מאתים וזו לא יטול מן הצדקה (קנ"א) וסמכוהו למלת צדקה שהוא בנימטריא קצ"ט לומר לך עד קצ"ט יטול צדקה אבל אם יש לו למעלה מקצ"ט לא יטול צדקה, פרפראות לחכמה, אעפ"י שאינם הלכות אפי' הכי יש לו לאדם [לעסוק] (קנ"ב) בהן שהן כעין פרסות

אבות

פרק שלישי

פרקי

הנאה בסעודה. ד"א פרפראות לחכמה לשון פירורי' שהם פירורי' מהחכמה
ד"א פי' בערוך לשון פופרין של זהב (קניג) והם חבשימי' ועדיים של זהב
הנקראים בלע"ז פורפרא וכן תקופות ונימשריאות הם כליות חן ועדי זהב
לבעליהן וכאמרם ז"ל (קניד) כי היא חכמכם ובינתכם לעיני העמים (דברים
ד' ו') איוו היא חכמה ובינה של עיני העמים הוי אומר זה חשוב תקופות
ומוצות :

נשלם פרק שלישי חלקא.

הגהות ובאורים.

- (א) זכרות דף י"ט ע"א ופקחים דף ק"ד ע"ז ועדיות פ"ה וי"ו :
- (ב) מנצח הפריכים שער הגאולה אכן צוה"פ אשר לפני (ויכילא שנת ש"ו)
הגרסא צו"י שער צווענזר השתן והדם נוהין לו גאולה :
- (ג) זכרות דף ה' ע"א :
- (ד) עיין ירושלמי פ"ז דקוטה ה"ז ונדרש רצה קהלת פי' י"צ ועיין רש"י למוכלתין
וכן ח"י מנחזר וערי :
- (ה) עיין מנחזר וערי ונדרש שמואל :
- (ו) דף ח"י ע"א :
- (ז) עיין פירוש האשכנז להרמב"ם :
- (ח) וי"ז ועיין מנחזר וערי שהציא טקחאות צזה ונגן אבות :
- (ט) עיין רש"י :
- (י) עיין פירוש הרב המנחם ז"ל לנגלת אסתר ד' י"ד ומה שכתבתי שם שהגהות
ק"י ח"י ושם יס להוסיף שו"ת הגאונים שער חסודה ק"י ר"א והראשונים
בראשית כ"ח י"א ואסתר ד' י"ד לא צ"ח כן :
- (יא) עיין פירוש רבנו יונה שכתב וידבר הוא לשון פרטי ומה מוכח שעל שולחן
של מנה קאי :
- (יב) דף כ"ה ע"א ועיין מנחזר הש"ס שם :
- (יג) וכן כתב רש"י ורגלין צ"י אדם לפטור עליון בצרכת המון וע"ע של"ה שער
האבות דף פ"ו ע"א וע"ז (דפוס אונטרדורף שנת תת"ק) ח"ל : וכל הל"ל
שהכרתי פה י"ל לו שלריך האדם לדבר על שלחנו ד"ת מנחזר טקס על זכרות
סמך

המזון ואי לאו זר הכי ר"ל שאינו צעל תורה שיוכל ללמוד תורה על שלחם
והלומדים אותו שאומר בכל פעם ופעם איזה וממור בתוך הסעודה השייך קלת
לענין הסעודה וכו' עיי"ש :

(ד) עיין הגהות אשרי פקחים דף וי"ט ע"א שהציא צסם שומרי הארץ שרי
לאכול בנפואי צת כהן לישראל וצת ט"ח לעייה וכדווייהן וזרין שווא ע"כ
כהגו לומר שירות ותשצחות להקצ"ה אינן סעודת הרשות ולא ווקרי סעודת הרשות
אלא היכא דאיכא שומחה בלאו ווליה וכנראה גם כוונת הרב הוואצר ז"ל כן :
נ"ו) בלשון הזה ונוש לא וולאחי הוואצור הכ"ל לא בצצלי ולא צידשלמי ולא
צוודרסיס וכנראה דכוונת הרב על וזה שאומר ר"ל צרכות דף ק"ד ע"א כל
ההנהגה וסעודה שט"ח שרי צתוכה בלאו כהנה וז"י שכינה והוצא ג"כ צמכילתא
ושאר וודרסיס צפרשת יתרו :

נ"ו) גם זה הוואצור לא וולאחי כי אם צווסכה תויד דף ל"ב ע"ב וואצור
הדוונה לו :

(ז) צירוצין דף כ"ד ע"א וקוטה דף וי"ו ע"ב עיין ווהרש"א ח"א שם :

(ח) צירוצין דף כ"ד ע"א וצות דר"כ פ"ב ה"ג :

(ט) עיין קורא צאונת לאחי הרה"ג זללה"ה ח"א דף ל"א :

(כ) ע"ד שאומר צצרכות דף ל"ה ע"א לדעת רש"י :

(כא) טצת דף קי"ד ע"א ויווא ע"ב ע"ב :

(כב) יווא דף ע"ב ע"ב :

(כג) הוצא צוודרס שוואל צסם הרב :

(כד) סכהדרין דף צ' ע"א :

(כה) כעין זה ציאר פסוק הכ"ל הרד"ק צפירושו ח"ל : והשונים הוא כלל לכל

הגלגלים והנה הוא צנה ונעלות בשונים והם נ"י גלגלים שהם לנעלה ומה

ואגדתו על ארץ יקדה ואגדה הוא האש והרוח והונים זה לנעלה ומה והם על

הארץ וכו' :

(כו) עיין פרש"י :

(כז) גם זה שם :

(כח) עיין רב הווא"רי :

(כט) חוספתא סכהדרין פ"א הוצא צכהדרין דף ג' ע"ב :

(ל) סוכה דף ל"א ע"ב :

(לא) דף ו' ע"א :

(ב) עי' שבת דף קכ"א ע"א ומדרש לקח טוב חות וזהו של"ן שם אחי הרה"ג מוהר"ז. כ"י :

(ג) ומסכת דרך ארץ זוטא פ"ב :

(ד) צערוך ערך כ"ר כח' תרגום עלה עליה עול קליק עלה כ"ר :

(ה) חגיגה דף י"ב ע"ב ועי' דף ג' ע"ב. (ל"ה) והעירנו אחי הרב כ"י הכ"ל על דברי הרע"ב :

(ו) צ"ח דף ל"ב ע"ב ואבות פ"ד וי"ג :

(ז) ונכוח דף ל"ו ע"ב ול"ט ע"ב ובמקומו הרבה צ"ס :

(ח) דף ל"ט ע"ב :

(ט) שם :

(י) צ"ק דף כ"ח ע"ב ובמקומו הרבה צ"ס ועי' ממוקי יוסף ריש פ"ג דצ"ק אי' אומיקן דהוי כללל ככל דוכתי ועי' זכרון אברהם לאחי הרב מוהר"ז כ"י ק"י רכ"ג אות ו"ה מנ"כ צע"ן שכתה :

(יא) צרכות ירושלמי פ"ט ה"ט :

(יב) חגיגה דף ט"ז ע"א ואדרי"כ פ' כ"ד (ועי' לקח טוב חות דף 50) :

(יג) דף ל"ב ע"ב :

(יד) המוסגר הוספת :

(טו) רצנו אשר ז"ל ואפשר דיליק לה מדרש הש"ס קדושין דף ל' ע"א ועי' מדרש שמואל אבות :

(טז) עי' ס' כח"י דצ"ב לאח"י הרה"ג ז"ל בתשובות לתלמידים ק"י ז' ובקורא צאנז ח"א דף כ"א פירוש ושנכתם ח"ת ושנכתם חלל וסילשהם :

(יז) לא ידעתי מאי קאמר בפרקי דחסידי והנאמר דר' חנינא כנולא צ"ס צרכות דף י"ז ע"ב ותענית דף כ"ד ע"ב וחולין דף פ"ו ע"א אכן צ"ק ראשית חכמה דף רכ"ט ע"א הביא ג"כ ונאמר זה דר"ח ז"ה"ל : ובאגרת פרקא דחסידי אמרו על רחצ"ד :

(יח) כדה דף ט"ז ע"ב :

(יט) כנראה שכתבו על הגאון ז"ל ולא על ר' קנדיה פיגו עי' מנ"כ החכם כ"צויער צויע. Jewish Quaterly Review V. :

(כ) עי' רלצ"ג ח"ב ח' א' ח"ל והנה לא חלף אחר אחר הכתוב בחכמה לסכלותו בדרוש אשר צעזערו חובר זה הקפד ואע"פ שהיה כבר חכם צעניקים העצמיים כמו שיראה מדריו :

(כא) שבת דף ל"א ע"ב ויומא דף ע"ב ע"ב :

(נב) אצות דרבי נחן פי כ"צ ה"א :

(נג) צפירוש אצות :

(נד) פי כ"צ ה"א :

(נה) עיין לעיל ס"ק כ"ג :

(נו) עיין ספר הכרמל ספירש ונשנוו של הגאון מולק'ס : אור וליין הדבר הנאמר
וולד עלמו חומר האור הנאמר לאחר כאור השנוש ואור הכר שהאור מולא
בעלנוותם ואינם וקבלים אורם ומדבר אחר עכ"ל ולפענ"ד ההפרש צין אור לנר
הוא לרמוזה לועיין ותולדותיה האור הוא הנועיין והנוים כלומר הכלות אשר
ונונו ילאו הם הארות וצלי ספק מעלת הנועיין על הגמלים אשר יולאין ונונו
היא גדולה עד לנאמר :

(נז) דף פ"ו ע"א :

(נח) עיין פירוש על זה בקורא צאנות למרן זקני הגאון זללה"ה ח"א דף כ"א :

(נט) עיין מה שכתבתי עליו בהקדמה :

(ס) עיין פירוש הרב זל"ל לונגלת אחרת שהולאחי לאור :

(סא) דף ע"ז ע"א :

(סב) העניית דף י"א ע"א :

(סג) יומא דף ע"ו ע"ב וסנהדרין דף ע' ע"א :

(סד) אדר"כ פי כ"א ה"א :

(סה) רש"י צ"צ דף י" ע"ב ד"ה הנודעי :

(סו) דאין חילוק לענין וועילה צין קדשי ונחב לקדשי צדק הצית בדאיחי צנוצ"ס
הי וועילה פ"ה ה"א

(סז) עיין לעיל ס"ק כ"ג :

(סח) פקחים דף קי"ח ע"א :

(סט) ונגלה דף ז. ע"ב :

(ע) עיין לעיל ס"ק כ"ג :

(עא) רצינו יוכה :

(עב) ערל כמי קרוי טווא כן ונשנוע וולשון הושבה יצווח ר"ש פ"ח :

(עג) נוסח שאנו אומרים צברכת צרית ווילה :

(עד) תרגום אונקלוס :

(עה) עיין פירש"י :

(עו) וכן גרים צנוחיר וערי (ועיין תו"ט) :

(נח) הפלוסופים קראו לאדם כן ובראשם הרב רבי יוסף אבן לדיק צקפר
עולם קטן :

נח) לעיל ס"ק כ"ג ;

נט) דף י"ג ע"א :

פ) דף ל"ט ע"א :

פא) בלומר בצביל התורה שנקראת ראשית כדלית' צוודרש רבה בראשית פ"א :

פב) ירושלמי פ"א ה"א :

פג) עיין לעיל ס"ק ע"ט :

פד) עיין לעיל ס"ק פ' :

פה) עיין וזה שכתבתי עליו בפ"ר ובהקדמה :

פו) צפירוש הושנה :

פז) ל"ל שמאי עיין פ"א וחסכה נ"ו :

פח) רבנו יונה .

פט) בראשית רבה פ' נ"ז הדבק לשיחון וישחון לך ועיין וחסכות כהנה שם :

ז) צפירוש חזות' :

זא) לא ואלתי' מלאמר זה צומצמר הפכיים אשר לפני :

זב) צומצמר הפכיים' שצידרו לית' :

זג) עי' מוצא :

זד) כדלית' חגיגה דף י"ד ע"ב :

זה) עיין ברכות דף ק"א ע"ב :

זו) צקפרי פ' חלח הצרכה צקופה חשיב ליה צהדי ה' ארבע ששנותיהן שנים

וצוודרש רבה פ' בראשית צהדי הכי שש זוגות ששנותיהם שוין עי"ש :

זז) עיין קפרי שם :

זח) נדרים דף כ' ע"א וכתוצות דף ק"ב ע"ב :

זט) עיין כתוצות דף פ"ד ע"ב והרמז"ם ה' עדים פ"ה ה"ה פסק כרבי ערפון

נגד ר"ע וכבר הקשה עליו הכסף משנה שם ועיין רא"ש פ"ק דקידושין ומה

שכתב הגאון בעל קרבן נחמאל שם צסם כנסת הגדולה א"ח צכללי הגמרי קי

ח"י עיין חוקי יו"ט פ"ד ו"ה דנוכסירין :

ק) עיין סדר הדורות חלק ת"א :

קא) מוקרא סופרים ועיטור כדלית' צנדרים דף ל"ז ע"ב ועיין שו"ת הגאונים

(ש"לאו לאור ע"י חצרת מוק"ל כדמו"ס) ועיין מחזור ויטרי ורעצ"ס הציאו

מדרש שמואל :

- קב) רצנו יונה:
- קג) עיין מוש"כ זריש ונסכחין:
- קד) דף ט' ע"א:
- קה) ע' לעיל ס"ק ל"א:
- קו) כתובות ס"ו ע"ב:
- קז) עיין מדרש שמואל ותו"ט ומה שפירש בזה הגרסי' נוסף על פירושו של ר' ישראל ז"ל:
- קח) ראה עליו במוצא:
- קט) טס:
- קי) נדרים דף ק"ה ע"א:
- קי"א) ירושלמי נדרים ורמז"ס ה' דעות פ"ג ה"א:
- קי"ב) ג' ע"א וי"ט ע"א ושם נרשמו שאר מקומות הש"ס:
- קי"ג) ט' ע"ב:
- קיד) ל"ט ע"א:
- קטו) חזות פ"ה וי"י:
- קטז) ע' לעיל ס"ק ל"ב:
- קיז) נראשית רצה פ"א:
- קיח) המוסגר הוספתי:
- קיט) פ"ה ה"ה:
- קכ) צפ"י חזות:
- קכ"א) צפירי חזות:
- קכ"ב) פ"ג פ' כ"ה צאיכה רצתי ולא וולאחי טס חלא הכונה חבל לא הלשון מונס:
- קכ"ג) צפ"י הונסנה (ועיין תו"ט):
- קכ"ד) עיין במוצא מדרגרי ר' ישראל הוצאו ג"כ במדרש שמואל:
- קכ"ה) ערך קעד:
- קכ"ו) עיין מוגן חזות להרשב"ץ:
- קכ"ז) ערך קעד:
- קכ"ח) מושלי רצתי פ"א:
- קכ"ט) ערך קעד:
- קל) יונא ל"ח ע"ב:
- קל"א) רב המאירי:

קלב) כלומר צומסכה דילן ואין כוכה הרצ על וואוור אחר צט"ס או צומדרס
והעתיק זה מהערוך ערך קעד :

קלב) ערך קעד :

קלד) סס :

קלה) סס :

קלו) צרכות כ"ז ע"צ :

קלז) פ"ח מ"ח :

קלח) פרקי אבות פ"ב מ"ב :

קלנו) ע"ן אבן עזרא וסלי ח' ל"ג :

קס) רבינו יונה :

קנא) רבנו ישראל הביאו המדרש שמואל :

קנב) בן זנוח צרכות כ"ח ע"ח :

קנג) ל"ב ע"ח :

קנד) ובאבות דרבי נתן פ' כ"ב גרים להו וע"ן רש"י :

קנה) וכן הביא הרמ"ק ירושה י"ז ו' ונשמו של רבנו האי ז"ל :

קנו) והרצ ונהר"י נחמיאש ז"ל בפירושו לירמיה כת"י קאלקטרוהע [ואם אזכה

אוליח אוחו לאור] כתב ג"כ בזה"ל : ערער זהו עץ גזוה הגדל בערבה

ובמדרש אין בו שום לחות ורטיבות וזה טעם לא ירחא כי יבא טוב שאין שום

ונוער יורד ללחלו :

קנח) פ' כ"ג :

קנח) י" ע"ח :

קנט) כדה דף י"ז ע"ב :

קן) כזיר דף ה' ע"ח :

קנא) פאה פ"ח מ"ח :

קנב) המוסגר הוספתי :

קנג) ערך פרפירא :

קנד) שבת ע"ה ע"ח :

